

У віснику містяться результати нових досліджень у галузі філософії, релігієзнавства та політичних наук.
Для наукових працівників, викладачів, студентів.

В вестнике содержатся результаты новых исследований в области философии, религиоведения и политических наук.
Для научных работников, преподавателей, студентов.

The Herald includes results of research in the fields of philosophy, religious studies and political sciences.
For scientists, professors, students.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Харьковщенко Євген Анатолійович, д-р філос. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Предко Олена Іллівна, д-р філос. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Пасічник Олександр Сергійович, канд. філос. наук, асист.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АДРЕСА РЕДКОЛЕГІЇ

01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60,
філософський факультет ☎ (38044) 239 32 81

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою філософського факультету
27.03.17 (протокол №7)

ЗАРЕЄСТРОВАНО

Державною реєстраційною службою України.
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 20954-10394P від 24.02.2014

Внесено до переліку наукових фахових видань України
(затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
від 12.05.2015 № 528)

ЗАСНОВНИК ТА ВИДАВЕЦЬ

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

АДРЕСА ВИДАВЦЯ

01601, Київ-601, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43;
☎ (38044) 239 32 22; факс 239-31-28

Редакційна колегія

Бондаренко Віктор Дмитрович, д-р філос. наук, проф.,
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
Кондратьєва Ірина Владиславівна, д-р філос. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Кононенко Тарас Петрович, д-р філос. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Конотоп Людмила Григорівна, д-р філос. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Марченко Олексій Васильович, д-р філос. наук, проф.,
Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького
Малкіна Ганна Миколаївна, д-р політ. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Панченко Валентина Іванівна, д-р філос. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Руденко Сергій Валерійович, д-р філос. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Батрименко Олег Володимирович, д-р політ. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Филипович Людмила Олександрівна, д-р філос. наук, проф.,
Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України
Швед Зоя Володимирівна, д-р філос. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Цвих Володимир Федорович, д-р політ. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Шашкова Людмила Олексіївна, д-р філос. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Ямчук Павло Миколайович, д-р філос. наук, проф.,
Уманський національний університет садівництва

Міжнародна редакційна рада

Абсаттаров Раушанбек Бурамбаєвич, д-р філос. наук, проф.,
Республіка Казахстан, м. Алмати
Гоффманн Хенрік, проф.,
Польща, м. Краків
Мирошнікова Олена Михайлівна, д-р філос. наук, проф.,
Російська Федерація, м. Тула
Шахнович Маріанна Михайлівна, д-р філос. наук, проф.,
Російська Федерація, м. Санкт-Петербург
Анастасія Закаріадзе, д-р філос. наук, проф., Грузія, м. Тбілісі
Іраклі Брачулі, д-р філос. наук, проф., Грузія, м. Тбілісі
Смірнов Михайло Юрійович, д-р соціол. наук, проф.,
Російська Федерація, м. Санкт-Петербург

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Бехешті Монфаред Лайа Садат До питання про антропологічні уявлення в ісламській філософії.....	5
Вергелес К. М. Людина в культурно-релігійному середовищі: методологія М.Бахтіна	7
Гоцька Є. М. Культурно – історичні передумови виникнення ханафітського мазгабу	11
Дулін П. Г., Ковалевич В. В. Блуд в дискурсі православ'я.....	14
Задоянчук О. О. Аналіз релігійних засобів масової інформації України	17
Калениченко Т. А. Фокус на капелані: формування ролі та місії душпастирів для військовослужбовців.....	20
Кузев В. В. Есхато-інфернологічний дискурс раннього протестантизму.....	29
Мартич Р. В. Біблійні ремінісценції осмислення живого в мислителів східної церкви	32
Мороз О. В., Слив'юк М. В. Риси дохристиянського релігійного світогляду в працях Арсена Річинського.....	36
Нетецька Є. В. Проблема релігійного символу у трансперсональній психології.....	39
Стрелкова Ю. О. Діалектична теологія як "теологія кризи": соціально-історичні та світоглядні передумови виникнення	43

ФІЛОСОФІЯ

Власенко Ф. П. Нові вектори соціалізації індивіда в умовах сучасних суспільних трансформацій	48
Іщенко О. М. Конструктивно-деструктивний вимір соціального конфлікту.....	52
Левченко Є. В. Сучасні ідеологічні засади виховного процесу.....	55
Соболь Т. В., Туренко В. Е. Значення філософської освіти у системі світових освітньо-наукових запитів.....	59
Туренко В. Е. Специфіка герменевтики любові в античному неоплатонізмі.....	62
Труш Т. В. Внесок Марсілія Падуанського в історію філософії середньовічної політичної думки	65

РЕЦЕНЗІЇ

Горевой Д. О. Ю. Ю. Завгородній Рецепція індійської філософії в Україні: Лінія Вед (1840-1930-ті рр.).....	69
Горевой Д. О. "Наука про релігію", "Науковий атеїзм", "Релігієзнавство": актуальні проблеми наукового вивчення релігії в Росії ХХ – поч. ХХІ ст." під заг. ред. К. М. Антонова	70
Наші автори	74

РЕЛИГИОВЕДЕНИЕ

Бехешти Монфаред Лайа Садат К вопросу об антропологических представлениях в исламской философии.....	5
Вергелес К. М. Человек в культурно-религиозной среде: методология М.Бахтина.....	7
Гоцкая Е. Н. Культурно-исторические предпосылки возникновения ханафитского мазхаба.....	11
Дулин П. Г., Ковалевич В. В. Блуд в дискурсе православия.....	14
Задоянчук О. А. Анализ религиозных средств массовой информации Украины.....	17
Калениченко Т. А. Фокус на капеллане: формирование роли и миссии душпастырей для военнослужащих.....	20
Кузев В. В. Эсхато-инфернологический дискурс раннего протестантизма.....	29
Мартыч Р. В. Библейные реминисценции осмысления живого у мыслителей восточной церкви.....	32
Мороз Е. В. Особенности дохристианского религиозного мировоззрения в работах Арсения Ричинского.....	36
Нетецкая Е. В. Проблема религиозного символа в трансперсональной психологии.....	39
Стрелкова Ю. А. Диалектическая теология как "теология кризиса": социально-исторические и мировоззренческие предпосылки возникновения.....	43

ФИЛОСОФИЯ

Власенко Ф. П. Новые векторы социализации индивида в условиях современных общественных трансформаций.....	48
Ищенко Е. Н. Конструктивно-деструктивное измерение социального конфликта.....	52
Левченко Е. В. Современные идеологические основы воспитательного процесса.....	55
Соболь Т. В., Туренко В. Э. Значение философского образования в системе мировых научно-образовательных запросов.....	59
Туренко В. Э. Специфика герменевтики любви в античном неоплатонизме.....	62
Труш Т. В. Вклад Марсилиа Падуанского в историю философии средневековой политической мысли.....	65

РЕЦЕНЗИИ

Горевой Д. А. Ю. Ю. Завгородний Рецепция индийской философии в Украине: Линия Вед (1840-1930-гг).....	69
Горевой Д. А. "Наука о религии", "Научный атеизм", "Религиоведение": актуальные проблемы научного изучения религии в России XX – начала XXI в." под общ. ред. К. М. Антонова.....	70
Наши авторы	74

не теоцентричного соціально-світоглядного модусу екзистенції зумовлював установлення в етичному та аксіологічному дискурсах вказаних опозиційних полярностей, котрі проектувалися і в потойбічний вимір.

Список використаних джерел

1. Кальвін Ж. Тolkованіє на Послание апостола Павла к римлянам [Електронний ресурс] / Жан Кальвін ; пер. с лат. И.В. Мамсурова, 2006. – Режим доступа : <http://calvin.reformed.org.ua/Downloads/Romans.pdf>
2. Мюллер Д. Т. Християнська догматика [Електронний ресурс] / Д. Т. Мюллер. – Режим доступа : <http://luter.hut4.ru/lib/dogmatika/>

3. Сельдерхайз Г.Д. Кальвін и молодежь церкви [Електронний ресурс] / Г.Д. Сельдерхайз. – Режим доступа : <http://calvin.reformed.org.ua/?p=690>
4. Эриксон М. Християнское богословие / Миллард Эриксон ; пер. с англ. – СПб. : Библия для всех, 1999. – 1088 с.
5. Hell and its Afterlife: Historical and Contemporary Perspectives: / I. Moreira, M. Toscano (Ed.). – Routledge, 2010. – 282 p.
6. On the Apocalyptic and Human Agency: Conversations With Augustine of Hippo and Martin Luther / K. Stjerna, D. A. Thompson (Ed.). – Cambridge Scholars Publishing, 2014. – 135 p.
7. Smithson W. T. The Methodist Pulpit South / William T. Smithson. – Washington, D.C. : William T. Smithson, 1859. – 558 p.

Надійшла до редколегії 16.02.17

Кузев В.В.

ЭСХАТО-ИНФЕРНОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС РАННЕГО ПРОТЕСТАНТИЗМА

Рассмотрен комплекс идей и верований относительно загробной участи грешной души в раннем протестантизме. Автор выявляет специфику эсхато-инфернологической доктрины протестантизма и эксплицирует главные религиозные, социальные и культурные факторы, которые сказались на ее формировании.

Ключевые слова: Бог, спасение, протестантизм, первородный грех, ад.

Kuzev V.V.

ESHATO-INFERNOLOGICAL DISCOURSE OF EARLY PROTESTANTISM

A set of ideas and beliefs regarding the afterlife of a sinful soul in early Protestantism are explored. The author reveals the specific character of the eschatological and infernological doctrine of Protestantism and explicates the main religious, social and cultural factors that affected its formation.

Keywords: God, salvation, Protestantism, original sin, hell.

УДК 1 "653

Р. В. Мартич, канд. філос. наук

БІБЛІЙНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ОСМИСЛЕННЯ ЖИВОГО В МИСЛИТЕЛІВ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ

Рефлексивне поле східнохристиянських учень про сутність живого розгортається між двома полюсами: з одного боку, істини Одкровення, відступ від яких є неприпустимим, з іншого – потреби пізнати Творця в його творінні, узледити в ньому відблиск вищої мудрості. Саме в царині східнопатристичного філософування змінюються орієнтири: авторитет Святого Писання перевершує значення філософських текстів. Ці правила накладають відбиток на східнохристиянські вчення про живе, у яких віддзеркалюється біблійний пріоритет його витлумачень.

Ключові слова: життя, живе, східна патристика, Бог, людина.

Науковий досвід свідчить, що усвідомлення фрагментарності знань про життя лише підсилює творчі інтенції людини, наслідком чого є формування складної пізнавальної ситуації, яка все наполегливіше вимагає дослідження його багатомірності та різноманітних форм вияву. В умовах сьогодення відкриваються нові можливості у з'ясуванні сутності всього живого. Доводиться констатувати, що більш глибоке проникнення в таїни життя лише засвідчує нові горизонти в царині неосяжного, виявляє його розмаїтість і складність.

На сучасному етапі відбувається помітне зростання ролі релігії, а в контексті християнської цивілізації – перехід до "нового" християнства; особливою звучання набувають ідеї мислителів східної патристики. Східна патристика, заклавши основи християнського богослов'я, з одного боку, здійснила синтез античної філософії та християнства, з іншого – стала ретранслятором їх ідей у подальший розвиток духовної культури, гуманістична дія яких відчувається й дотепер. Отці східної церкви відстоювали та утверджували ідеї цінності живого як творіння Божого, третельного ставлення до нього, обожнюючи будь-який прояв життя, наділяючи його духовно-моральними вимірами. Актуалізація їхніх учень має значення для сучасної України, оскільки саме східна патристика безпосередньо пов'язана з православ'ям, яке протягом століть задавало ритм і вектор розвитку вітчизняної культури.

Метою статті є розкриття біблійних ремінісценцій осмислення живого в мислителів східної церкви.

Реалізація поставленої мети дослідження передбачає послідовне виконання таких завдань: розкрити особливості біблійної інтерпретації живого в контексті її впли-

ву на східнохристиянські вчення; виявити концептуальні засади осмислення живого у східнопатристичній думці;

Об'єктом дослідження є релігійні та філософські вчення мислителів східної патристики II–VIII ст.

Предметом дослідження є трактування сутності живого та його особливостей у східнохристиянських ученнях.

Розуміння особливостей та закономірностей живого забезпечує відповідне, тотожне його усвідомлення й осмислення. Становлення сучасного бачення живого і його організації не можливе без переоцінки та аналізу його в ранньохристиянській філософській традиції. Значне місце щодо аналізу поняття живого у ранньохристиянських і філософських вченнях належить дослідженням В. Зеньковського, С. Келлера, М. Кріля, Є. Лебідя, В. Петрова, О. Предко, М. Стадника, Є. Харьковщенка, Л. Ціпіна, С. Франк, В. Чудомеха та ін.

У нашій статті ми акцентуємо увагу на ґенезу становлення та реконструкцію уявлень представників східної патристики про живе.

Вивчення богословських систем повертає до богословських начал, у яких закладені християнські догми, на які спираються богослови в тлумаченні сутності живого. Раннє християнство як засадничу взяло ідею про самозародження життя з Біблії (наївна розповідь про те, як бджоли зародилися в нутрошах загиблого лева), яка, у свою чергу запозичала цей переказ з містичних сказань Єгипту і Вавилону. Богословські авторитети кінця IV – початку V ст., "отці християнської церкви", поєднували ці сказання з ученням неоплатоніків і зробили на цій основі свою містичну концепцію походження життя, – вважає О. Опарін [10, с. 15]. Загалом покладені в основу праць ранньохристиянських філософів містичні, а отже, ірраціональні християнські догми

становлять певний фундамент. Однак концептуальні основи християнського світобачення закладено в Біблії.

Біблійний креаціонізм, що передбачає акт творення як чудесне породження дією Божественної волі (Бут. 1:3), згадується у знаменуванні матеріального світу (Бут. 1). Саме в біблійній традиції вперше виражена ідея творення "з нічого" (2 Мак. 7:28). Творення живої природи виступає як акт волі, а не акт природи. Творення – акт, що має початок, тому в силу свого походження твар буде істотою, що підлягає змінам, переходу з одного стану в інший. Виникнення тварного через творення є виявом божественного бажання "єдиного обґрунтування тварного" [8, с. 155].

Критерієм визначення живого в Біблії є так званий "дух життя" чи "душа жива", "дихання життя". До живого за такого підходу належать тварини, птахи (Бут. 1:20; 9:10), риби (Бут. 1:21), худоба, плазуни, звірі (Бут. 1:24, 25; Бут.9:10), людина (Бут. 2:7). В іншому фрагменті з'являється поняття "істоти", яке об'єднує "людину", "скотину", "плазунів", "птахів" (Бут. 7:23), або ще "всьяке тіло, що рухається на землі" – "птахи", "скотина", "звірі", "плазуни", "людина" (Бут. 7:21). Подобою живих істот є ангели (Єзекіля 1.5–1.9; 1.14).

Живе, за біблійною традицією, було продуктом божественного творення. Відповідно, пізнання його сутності як тварного за своєю природою, відзначаючи його службовий характер щодо божественного промислу, як стверджує С. Головащенко, здійснюється через пізнання Біблії – тлумачення її смислів [4, с. 312]. Тварна природа живого дає підстави розглядати його, по-перше, як частину розумно влаштованого світу, по-друге, у цілісному процесі космогенезу. За Шестодневом, розгортання світу здійснювалось за Божим задумом, який був позначений внутрішньою логікою і чіткою послідовністю. Живе з'являється, постає після зовнішнього, формального влаштування світу і заселення його, визначаючи "концентричні кола буття, в центрі яких стоїть людина як їх потенційне завершення" [8, с. 292]. З-поміж зовнішніх чинників (світло, п'ятьма, земля (суша) вода) біблійна оповідь вирізняє один – землю. За В. Лоським, геоцентризм виявляється в тому, що таємниці божественного домобудівництва здійснюються на землі і включаються в земну історію; земля, як магніт, об'єднує навколо себе елементи Всесвіту, не даючи їм розсіюватися в безмежних космічних світах; земля, зрештою, стала плоттю людини [8, с. 292]. Слухняна Логосу, ця Земля бере участь у творенні більшої частини живого.

На третій день, коли, власне, із води з'являється суша, їй звелено учинити рослин – першу форму життя. Не сам Бог їх творить, а велить землі: "да учинить земля зелень трав'яну і дерева", оскільки земля вже здатна була учиняти і живити живе.

На п'ятий день Слово створює риб і птахів: вода, волога (як елемент) отримує повеління їх виробити. Так встановлюється цікаве зближення між істотами плаваючими і літаючими (зовнішні форми яких насправді схожі), між водою і повітрям, загальними властивостями плинності і вологості. Тут яскраво помітно, що це не космогонія в сучасному сенсі цього терміна, але деяке інше бачення буття і його ієрархічності, бачення, для якого вирішальне значення має таємниця форми, "вторинні якості" чутливого світу (що так нехтують наукою), що обертають до умоглядних глибин, до "логосів" творення. Отже, можна говорити про дві триади творення. Перша триада, що розгортається протягом перших трьох днів, ідеться переважно про акти відділення світла від темряви, води від суші, тобто постає структурування світу. Друга триада, що триває з четвертого по

шостий день, включає створення того, що наповнює світ (світила, риби та птахи, тварини та людина).

На шостий день земля (як елемент), у свою чергу, отримує знову-таки повеління – учинити тварин. Але далі в оповіді про цей же день з'являється ще одне дієслово – створимо, яке має концептуальне значення, оскільки визначає модус походження. Св. Ісаак Сирін вказує на деяку таємничість, яка наявна у творенні, розрізняючи людяність божественної діяльності: якщо щодо створення рослин і тварин Бог через послідовні накази велить матерії – землі – їх учиняти, то вищі живі істоти – людей та ангелів – Він творить сам. Ангельських духів Він творить "у мовчанні" – ще поза часом, як уважає Василій Великий. Так само і творення людини: Бог не наказує, а говорить Собі: "Створимо людину за Образом Нашим і подобою Нашою" (Бут. 1.26). Тобто творення – це не акт природи, а акт волі – обдуманий, вільний: переведення із небуття до буття; у такому розумінні він є властивістю виключно Бога, Бога-Трійці.

Антична філософія не знала "творення" у такому значенні цього слова. Деміург Платона – не бог-творець, а радше облаштовувач всесвіту. "Бути" для еллініської думки – значило бути в якомусь порядку. Тому ідеєю творення з нічого Біблія долала античну філософію.

Своїми повеліннями Бог влаштовує частини живого, викликаючи їх до буття. Але ангелів і людей не можна вважати частинами, бо вони особистісні істоти. А через те, що людина як особа охоплює у собі ціле, вона навіть повніша, багатша, змістовніша за ангельських духів. Отже, перший поділ живих істот у Біблії відбувається за модусом походження – учинені і створені.

І ось після цього оповідання першої глави Буття про створення світу в другій главі з'являється ще одне. Те, як розгортається акт творення, викладено тут в абсолютній іншій термінах. Не вдаючись до визначення причин наявності двох варіантів і не порівнюючи їх (цьому достатньо уваги приділили біблійні критики), звернемо увагу на їхні онтологічні смисли.

Якщо перша розповідь асимілює людину з іншими земними істотами в одному – загальному благословенні – і підкреслює антропокосмічну єдність у плані природному, то друга точно визначає місце людини. Справді, тут надана абсолютно інша перспектива: людина з'являється перед нами не лише як вершина творення, але і як самий його принцип. Із самого початку ми дізнаємося, що ще не було рослин, тому що не була ще створена людина: "не було людини для обробітку землі". Потім детально викладається процес створення людини: "І створив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ноздри її, і стала людина живою душею" (Бут. 2,7). Значить – підкреслюють отці – людина виліплена Самим Богом, Його руками, а не викликана одним тільки Його Словом, і дихання Самого Бога перетворює цю глину на "живу душу".

Тваринний світ у другій розповіді з'являється після людини і в співвідношенні з нею, для того щоб людина не була більше самотньою, але щоб у неї був "помічник, відповідний їй". Адам дає імена тваринам, яких Бог до нього приводить, тому що світ створений Богом для того, щоб людина його вдосконалювала. Людина зсередини пізнає живі істоти, проникає в їхню таємницю, керує їхнім багатством: вона – поет, поет для Бога, тому що Бог "привів їх (тварин) до людини, щоб бачити, як вона назве їх".

Тоді мова збігалася із самою суттю речей, і ця безповоротно втрачену райську мову знаходять знову не дослідники окультизму, а тільки ті "милостиві серця", про які говорить Ісаак Сирін, ті серця, "які полум'яніють любов'ю до всього тварного світу ... до пта-

хів, до звірів, до усієї тварі". І дикі тварини мирно живуть біля святих, як у той час, коли Адам давав їм імена. Отже, у цьому другому оповіданні про створення людини вона є іпостасю земного космосу, а земна природа – продовженням її тілесності.

Притча теж була специфічною особливістю трактування і розуміння світу. Як зазначають історики філософії, її символічне тлумачення дійсності було гносеологічним фактором мислення, його певним методом і формою. Тож перші літературні жанри, наявні у Біблії (епос, притчі, пророцтва, апокаліптика тощо), "у сутності своїй" приховують "міжрядковий" смисл, застосовують алегоричні та символічні засоби вираження.

Біблійний текст як сакральний є символізований, він передаче уявлення про тварин і рослин в міфічно-символічному плані, використовуючи символічні й алегоричні засоби вираження. Символ у такому тексті вважається засобом "вимовляння невимовного", "вимірювання невимірюваного", "коли слова і образи скінченно буття висловлюють і передають таємницю буття вічного мовою земних уявлень" [4, с. 215]. Тлумачення дійсності через символ допомогло досягнути алогічних догматів, що їх неможливо висловити на вербальному рівні. Тому своєрідною рисою було бачення дійсності через наочні образи, за допомогою яких пояснювалися складні для розуміння ідеї, догмати, явища життя.

У третій книзі Царів Цар Соломон, отримавши мудрість і великий розум, розповідав притчі й пісні про дерева, тварин, птахів, плазунів і про риб (Третя книга Царств 4.33, 4.34). Тут уперше розмежовується все живе на рослинне і тваринне. Окрім згаданого вище поділу на рослинне і тваринне, усе живе в Біблії поділяється на тілесне і духовне. До духовного належить душа людини та ангели [1, с. 60], до тілесного – тварини, люди. Як бачимо, поза біблійною класифікацією залишились рослини.

З цього приводу цікавими є зауваження І. Берлянда. Трактуючи текст Книги Буття, а саме "треть день", він висловлює таку думку: "Зверніть увагу, Бог не сказав: хай буде зелена трава, але сказав: нехай земля створить зелень трав'яну і дерева, тому що земля вже здатна була виробляти і жити живе", також згодом богослов зазначає: "Земля і може ... зробити зеленіючу траву, яка розсіває в землю своє насіння і плодоносні дерева, здатні (як пташенята, що вилупилися з яєць) жити і продовжувати свій рід на ній" [3, с. 22]. У тлумаченні автора чітко спостерігається належність рослин до живого, чого ми не зустрічаємо в біблійному тексті. Рослини, які в сучасному науковому розумінні вважаються живими, в біблійному тексті не є такими, а створені для споживання тим, "що душа в ньому жива", а саме для людини та тварини (звірі, птахи, плазуни) (Бут. 1:29–30), тобто є джерелом життя для всіх живих істот. Однак саме рослини стали першою формою життя, і саме в їх описуванні Біблія вказує спосіб буття живого – здатність жити і продовжувати свій рід.

Суть тварного розкривається в символічному змісті біблійних текстів. Навіть назви тварин у символічному сенсі передбачають урахування тих чи інших сутнісних особливостей та ознак певної тварини. Наприклад, бик передбачає розлученість, горлиця – цнотливість, голуб – святиню, розумна вівця – людину. Біблійне "Пасти вівців" Максим Сповідник трактує як розумне начало душі [5, с. 45]. Птахи означають загалом пихатість, гонористість, гордість; земні тварини – пристрась до сріболовства, яка вирізняється відповідно до вдачі різних тварин.

Завершує ряд тілесних живих істот, або ж земних, найважливіше створіння Боже – людина. Створена із землі за

подобою Божою, вона постала на межі умоспоглядального й чуттєвого, вона поєднує в собі два світи і є причетною до усіх сфер тварного Всесвіту, обіймаючи його в собі.

Треба зауважити, що положення про шестиденне творення поставило багато запитань перед вихованими на античній мудрості філософами та богословами, так що "вже давньоєврейські коментатори Біблії Арістобул і Філон Александрійський вдалися до алегоричного тлумачення. Вони вважали, що "світ створений миттєво", а цифра шість, позначаючи кількість днів творення, є просто символом" [7, с. 77]. Такий підхід був не просто виваженим, а необхідним для навернення до християнської віри: треба було дати відповіді на всі запитання неопітків.

Александрійська школа християнського богослов'я успадкувала не тільки метод алегоричного трактування, але і більшість самих тлумачень, даних Філоном. Зокрема, александрійські отці церкви прийняли вчення про миттєве творення. "Ні одне творіння, – категорично заявляє святий Афанасій Великий, – не старше за інше: всі роди створені зразу, разом одним і тим же повелінням" [2, с. 341]. Зручність такого рішення визначається тим, що "тут не доводиться запитувати, що було раніше, а що пізніше. У світлі алегоричного підходу будь-який біблійний персонаж легко перетворювався на абстрактну ідею, будь-яке оповідання могло виявитися не розповіддю про конкретні події, а лише вираженням божої настанови людям" [6, с. 213].

Як бачимо, Біблія космогенезу запропонувала як методологічний принцип визначення живого наявність у субстанції "духу життя", вселеного в неї Богом, і як головний критерій – здатність жити і продовжувати свій рід. У філософії та теології отців церкви цей підхід знайшов своє продовження.

Климент Александрійський (?–211/216 pp.) – автор першої універсальної теоретичної богословської системи, вважав, що Логос творить, організовує увесь світ. З іншого боку, поглиблюючи розуміння Логоса-Сина, посилювалось креативне начало світу і живого. Дотримуючись біблійного поділу живих субстанцій на тілесних та духовних, Климент Александрійський акцентує на їх однаковій сутності – вони є твореними, а тому і спосіб життя у них однаковий – споглядати і дотримуватись поміркованості й стриманості. Як бачимо, увиразнюється гностична і морально-етична спрямованість його думки: для Климента Александрійського наука є допоміжним засобом для віри, а справжній "гнозис" включає в себе обов'язково досягнення найвищої моральної досконалості.

Звертаючись до "Строматів", можна вибудувати ряд живих істот, як убачає їх досконалість Климент Александрійський: тварини, людина, ангели, Бог – і в кожній істоті є своє призначення. Надаючи тварному еству сутнісних характеристик їхнього значення для соціуму, він поділяє тварин на чистих для людей і нечистих. Такий поділ, як і в біблійній традиції, ґрунтується на фізіологічних особливостях: "хто має роздвоєне копито і належить до жуйних" – це чисті тварини, а ті, які не мають хоча б однієї з необхідних за законом особливостей – це нечисті. У богословській системі Климента Александрійського людина визнається такою, що має подвійну природу – складається, з одного боку, з тих же елементів, що і тварини; з іншого боку, є в ній і духовне начало, тобто складається вона з душі і тіла. Тіло зайняте землею і гнеться до неї; душа ж прагне до Бога. Просвітлена істинною мудрістю, вона спрямована вгору до споріднених їй небожителів; всіма своїми силами трудиться вона над звільненням від похотей тіла. Тільки звільнення від гріха є запорукою справжнього життя для душі. Грішне ж життя – це смерть для неї. Діалектика життя – смерті набуває оберненого порядку: тіло, яке

існує у пристрастях, вбиває його животворящий дух. То чи можна таку людину вважати живою? Тіло – душа, життя – смерть, гріх – моральність. Це ті поняття, навколо яких розгортатимуться богословські погляди усіх наступних отців церкви.

Якщо людина як жива істота тільки спрямована до вічного і блаженного життя, то найбільш близькими його учасниками є ангели як "найбільшої чистоти істоти". Климент Александрійський, вказуючи на місце їх перебування, визнає поділ живих істот на тілесних – духовних і одночасно на земних – небесних. І зрештою, найдосконалішою і найсвятішою є найблагодійнішою живою істотою Климент Александрійський визнає Сина Божого, за єством найбільшого до єдиного вседержителя. Його перевага над іншими живими істотами полягає в повелінні й управлінні, всемогутності, знанні таємничих законів буття, неподільності і перебуванні одночасно скрізь.

Другим видатним представником Александрійської школи був Ориген (бл. 185–253/254 рр.). Його "можна воістину назвати засновником християнського богослов'я" [9, с. 86]. Ориген був одним із визначних християнських мислителів, здійснив вплив на християнську філософію наступних християнських мислителів III–IV ст., зокрема на розвиток патристичної антропології.

Багато що в теорії Оригена викликало сумнів у церковній владі (зокрема, подібно до того, як в ученнях неоплатоніків Ум завжди народжується із Єдиного, так і в ученні Оригена друга істотасть божественної Трійці постійно народжується, виходить із першої), що й призвело до засудження поглядів александрійського богослова при імператорі Юстиніані (553 р.). Прот. І. Мейендорф зазначає: "... вчення Оригена зробило величезний вплив на все наступне богослов'я, але, незважаючи на це, церква засудила його самого і його твори як еретичні. З приводу ересі створимо ще раз: у нашому за непаломо світі повної свободи від помилки не існує, і в якомусь сенсі люди навіть "мають право" на помилку. Єретичні твердження можна відшукати у будь-якого святого отця. Але не існує і такого явища, як повний, абсолютний еретик: і в ученні Оригена є багато глибоких і важливих істин" [9, с. 15].

Ориген як учень Климента Александрійського наслідує концепцію Логоса і виникнення всього тварного з Логоса, який надає "тілесній природі" мінливого характеру та забезпечує перехід з однієї сутності (природи) до іншої, створюючи роди та види в ієрархії живого. Різноманітні душі знаходять собі оселю в тілі, душа в тілі – рухома причина живого організму. Тілесне життя – найпочесніше. Тварини мають також розподіл за видом руху: одні – ті, що діють за вродженими безумовними рефлексами або за набутими, умовними рефлексами (тварини); інші – ті, що мають розум і керують свідомо власними діями (люди).

Наявна матерія завжди існує з якісними характеристиками і використовується для "створення будь-яких форм і видів" рослин і тварин [11, с. 107]. Особливе місце Ориген надавав безперервності існування тілесної природи, яка "має здатність до різноманітних перетворень", утворюючи при цьому "різноманітні роди" та види організації живого. Будь-які поживні речовини, які людина споживає, перетворюються на субстанцію тіла [11, с. 106]. Цим судженням Ориген завбачив фізіологічні процеси, які було розкрито у подальших ученнях Григорія Нісського, Немезія Емеського, Іоанна Дамаскіна.

В особливий рід тварного виокремлює Ориген тих, які мають "природну життєвість", або душу. Вони мають причину руху в собі (тварини, дерева тощо). В особливий різновид Ориген виокремлює приручених людиною тварин, "чутливих собак і військових коней", які здатні

до "особливої упорядкованості рухів" порівняно з іншими тваринами. Такі рухи "здійснюються не стільки за допомогою розуму, скільки під впливом певного збудника" до природного потягу, яким цих тварин обдаровано [11, с. 179]. Водночас людину Ориген вважає належною до "розумних тварин", які, окрім "здатності до уявлення", мають ще й розум. Порівняно з іншим тварним людиною притаманна "сила розуму, за допомогою якого може розпізнати природні устремління". Завдяки властивостям такого розуму людина може "управляти своїми бажаннями", устремліннями тощо [11, с. 178–179]. Загалом, характеризуючи роль розуму для поведінки людини, Ориген розкриває його значення в оцінці "зовнішніх впливів", а також природних людських устремлінь. Критерієм до відповідної поведінки є добро і зло [11, с. 179]. У розділі "Про удосконалення світу" розмежовуються дві природи, що видозмінюються – природа видима і невидима (безтілесна). Природа невидима – "розумова – змінюється душею і розміщенням", тілесна ж природа "набуває суттєвих змін", вона перетворюється "на форми або види під дією зовнішніх сил" [11, с. 263].

Відмінні функціональні особливості рослинного і тваринного пояснюються способом управління тілесним. Наприклад, "спосіб управління" рослин відрізняється від "способу управління" тварин, людей. Людина "не може зрозуміти рушійні сили цього процесу" [11, с. 275]. Класифікаційною основою до розмежування живого є розділення "розумової природи" відповідно до різновидів "тілесної природи", яка повинна "існувати доти, поки існує це живе". Елементами організаційного розвитку живого, на думку Оригена, є те, що "через певні проміжки часу і з причини різних рухів тіла направляються до кращого", змінюються в постійному взаємоперетворенні [11, с. 325–326]. У богословській системі Оригена акцентовано, що всі розумні істоти утворюють спільно єдиною ієрархію буття, місце в якій залежить від ступеня моральної досконалості. Власне, Ориген систематизував і обґрунтував той ряд, що вибудував Климент Александрійський. Ці уявлення використовували на той час як основоположні.

Отже, значний вплив на осмислення ідеї живого в східній патристиці відіграла його біблійна інтерпретація, де вперше виражена ідея творення з "нічого". Біблійний креаціонізм передбачав акт творення як чудесне породження дією Божественної волі. У біблійній традиції вперше виражена ідея творення "з нічого". Творення живого виступає не як акт природи, а як акт волі, який мав свій початок. У силу свого походження жива істота наділена здатністю змінюватися, переходити з одного стану в інший. Критерієм визначення живого в Біблії є так званий "дух життя". Постанова живого позначене внутрішньою логікою і послідовністю, які дають підстави розглядати його в процесі космогенезу в складній системі зв'язків з іншими частинами розумно влаштованого світу. За принципами зоологічної систематики Біблія подає класифікацію живого, яка накладається на "сакральну". Суть тварного живого розкривається в символічному змісті біблійних текстів; через них виражаються морально-етичні настанови Вічної книги.

Список використаних джерел

1. Архимандрит Никифор (Баженов). Библиейская энциклопедия / архимандрит Никифор (Баженов). – М. : Дар, 2006. – 1088 с.
2. Афанасий Александрийский. Творения иже во святых нашего Афанасия Великого, Архиепископа Александрийскаго / Афанасий Александрийский ; Свято-Троицкая Сергиева Лавра. – 2-е изд., испр. и доп.. – [Б.м.], 1902. – Ч. 2. – 496 с.
3. Берлянд И. М. Ключи к Библии : сотворение мира / И. М. Берлянд. – К. : Кирило-Афанасиевское Православное Братство, 1994. – 79 с.
4. Головащенко С. І. Біблієзнавство : вступ. курс / Сергій Іванович Головащенко. – К. : Либідь, 2001. – 496 с.

5. Исповедник Максим. Вопросы и затруднения / Максим Исповедник; пер. П. К. Доброцветова; общ. ред. А. И. Сидорова. – М.: Паломник, 2008. – 303 с.
6. Крывелев И. А. Библия: историко-критический анализ / Иосиф Аронович Крывелев. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
7. Крывелев И. А. Религиозная картина мира и ее богословская модернизация / Иосиф Аронович Крывелев. – М.: Наука, 1968. – 290 с.
8. Лосский В. Очерк мистического богословия Восточной церкви / В. Лосский // Мистическое богословие. – К.: Путь к истине, 1991. – С. 95–260. – (Серия "Памятники богословской мысли").

9. Мейендорф Иоанн. Введение в святоотеческое богословие / Иоанн Мейендорф.; пер. с англ. Л. Волохонской. – 4-е изд., испр. и доп. – К.: Храм преподоб. Агапита Печерского, 2002. – 360 с.
10. Опарин А. И. Возникновение жизни на Земле / Александр Опарин. – 3-е изд., полн. перераб. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 457 с.
11. Ориген. О началах / Сочинение Оригена, учителя Александрийского (III в.); в рус. переводе с прим. и введением Н. Петрова. – Новосибирск: ИПЧ "Лазарев В. В. и О", 1993. – 383 с.

Надійшла до редколегії 11.02.17

P.V. Martych

БИБЛЕЙНЫЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ ОСМЫСЛЕНИЯ ЖИВОГО У МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОЧНОЙ ЦЕРКВИ

Рефлексивное поле восточнохристианских учений о сущности живого разворачивается между двумя полюсами: с одной стороны, истины Откровения, отступление от которого недопустимо, с другой – потребности познать Творца в его творении, усмотреть в нем отблеск высшей мудрости. Именно в сфере восточнопатристического философствования меняются ориентиры: авторитет Священного Писания превосходит значение философских текстов. Эти установки накладывают отпечаток на восточнохристианские учения о живом, в которых отражается библейский приоритет его толкований.

Ключевые слова: жизнь, живое, восточная патристика, Бог, человек.

R.V. Martych

BIBLE REMINISCENCES JUDGEMENT OF LIVING THE THINKERS OF THE EASTERN CHURCH

The reflexive field of the eastern christian studies about the essence of living is revealed between two poles: on the one hand, the truth of Revelation, the deviation from which is impermissible, from the other hand -the necessity to cognize the Creator in his creation, to see in it the gleam of the higher wisdom. Exactly in the branch of knowledge of easternpatristical philosophizing the guidelines are changed: the authority of Holy Writ exceeds the meaning of philosophical texts. These sets impose the impressionjn the easternchristian studies about living, in which the biblical priority of his interpretations is reflected.

Key words: life, living, eastern patristic, God, man.

УДК 173.7+291.5

О. В. Мороз, канд. філос. наук,
М. В. Слив'юк, магістрант

РИСИ ДОХРИСТИАНСЬКОГО РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ В ПРАЦЯХ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

Розглянуто становлення та розвиток дохристиянської релігійної думки в контексті наукових доробок А. Річинського. Виокремлено риси українського дохристиянського світогляду (культ господаря, відсутність дуалізму в тлумаченні символічної сутності протилежності "Добро – Зло", природний оптимізм, космологізм, глибока релігійність, магічно-символічний характер) та проаналізовано їх повну або часткову реалізацію у вітчизняних модерних філософсько-релігієзнавчих студіях.

Ключові слова: А. Річинський, релігійний світогляд, національна культура, культ господаря, протилежність "Добро – Зло", природний оптимізм, релігійність, синкретизм, Універсум.

Релігія завжди була невід'ємною складовою свідомості українського народу. Всеосяжне розуміння його світоглядно-ментальних характеристик, релігійних традицій, культових обрядів та звичаїв неможливе без заглиблення у корінні підвалини зародження та розвитку релігійної думки крізь призму історії, дослідження впливу інших релігій та історичних подій, пов'язаних із етапами розвитку релігійної самосвідомості українців. У цьому контексті найбільшої актуальності набуває творчість ідеолога українського православ'я, філософа, релігієзнавця, активного церковного та громадського діяча А. Річинського, який був провідником церковного руху за українізацію Православної церкви на Волині в міжвоєнний період.

Протчгом останнього десятиріччя інтерес до праць А. Річинського постійно зростає, свідченням цього є низка конференцій, організованих та проведених взаємними та спільними зусиллями членів інституту філософії НАН України імені Г. С. Сковороди та Кременецького медичного училища імені А. Річинського на чолі з його директором П. Мазуром. У працях сучасних науковців – А. Гудими, А. Колодного, П. Крالياка, З. Лось, Л. Михальчука, Т. Міненко, О. Сагана, І. Скакальської, Н. Стоколос, Г. Чернихівського – висвітлено основні життєві віхи А. Річинського, розкрито особливості громадсько-релігійної та краєзнавчої діяльності, а також його бачення проблем етнології релігії, шляхів розвитку та консолідації української нації тощо.

Мета статті – дослідити та проаналізувати праці А. Річинського, визначити їх концептуальні засади у

контексті виокремлення провідних рис дохристиянського релігійного світогляду.

Формування релігійності українського народу, її визначальних рис пов'язане із зародженням та становленням українства загалом. Цей процес відбувався нелегко, оскільки постійно зазнавав різносторонніх впливів представників інших націй з притаманними їм світоглядними орієнтирами, національною культурною самобутністю, традиційно-звичаєвою обрядовістю, тому припускав навіть процеси зміни пануючих релігій на власній території. Завершення вищеперерахованих колізій відбулося в добу українського Просвітництва XVI – XVII ст., у якій утверджується цілком своєрідний український релігійний характер з властивими суспільно-історичними переживаннями та психологічними ознаками. Опираючись на етнологічні чинники, історичні знахідки, окреслені у працях А. Річинського, можна вибудувати парадигму становлення українського релігійного світогляду, його характерних рис та ознак, завдяки яким відбувається виокремлення релігійного змісту національної культури українського народу в руслі загальнолюдських культурно-релігійних надбань.

Першою визначальною прикметою українського дохристиянського релігійного світогляду, на думку ідеолога українського православ'я А. Річинського, є безпосередній характер, відсутність усяких посередників між людиною і божеством. Господар дому (також його господина) є виконавцем усіх священнодійнь (обрядів), сам приносить жертви й безпосередньо встановлює містичний зв'язок між собою й божеством, цілим світом та всіма космічними